

Ніколенко Людмила Миколаївна,*докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри
господарсько-правових дисциплін та економічної безпеки
Донецького державного університету внутрішніх справ*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

У статті проаналізовано застосування практики Європейського суду з прав людини у господарському судочинстві. Наголошено, що господарські суди при прийнятті рішень посилаються на вже ухвалені рішення Європейського суду з прав людини, що вказує на початок застосування нового виду джерела права в Україні – судового прецеденту.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини, господарське судочинство, судова практика, господарські спори, судові рішення, прецедент.*

Постановка проблеми. В умовах сучасного розвитку України, основною тенденцією якого є наближення української правової системи до європейських та світових стандартів, актуалізувалося питання щодо ефективного та справедливого судового захисту прав, свобод та інтересів осіб. Необхідність застосування в українському законодавстві європейських та світових стандартів та використання в Україні положень, які певний час існують у європейському законодавстві є одними із важливих кроків щодо досягнення ефективності судочинства. Приєднання України до міжнародних конвенцій, урахування міжнародної судової практики є одними із умов цілеспрямованого реформування судової системи України, переходу до повноцінних ринкових відносин, сталого розвитку економіки, а також забезпечення стабільності у господарській (економічній) діяльності, що є найбільш актуальною проблемою на сьогодні.

В умовах реформування судочинства, посилення процесів гармонізації та зближення національного законодавства з європейським правом у сфері судової діяльності необхідно запропонувати дієві інструменти захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян та суб'єктів господарювання. Особливо це стосується сфери вирішення господарського спору, що може і повинно бути використано не лише як фактор захисту визначених осіб, але і як стимул для справедливого та ефективного розгляду спорів. Заважають цьому розвитку дезорганізація законодавчих актів, неповнота і застарілість норм, а також невідповідність окремих складових судової системи таким сучасним європейським якостям, як: доступність правосуддя, інституціональна незалежність, безпристрасність в матеріальному та процесуальному аспектах, розумність строків, справедливість та

ефективність, розширення диспозитивних і змагальних засад та зниження активності господарських судів. До традиційних правових проблем тут додається новий виклик, що зумовлений євроінтеграційними процесами. Саме тому необхідно спрямувати зусилля на пошук найоптимальніших шляхів посилення ефективного та справедливого судового розгляду та вирішення господарських спорів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Варто зазначити, що в Україні існує великий науковий та практичний досвід, що базується на національних традиціях, який не може бути зведений нанівець. Проблеми застосування практики Європейського суду з прав людини були предметом дослідження таких вчених, як О. А. Беляневич, В. П. Кононенко, В. П. Паліюк, П. М. Рабінович, Н. М. Раданович, В. В. Резнікова, О. В. Соловійов та інших. На сьогодні перед дослідниками стоїть питання, яку модель вирішення господарських спорів з існуючих у світі ми можемо взяти на озброєння, або нам варто ґрунтуватися на власній історичній, правовій і культурній спадщині та формувати власну систему. Отож, необхідно знайти те рішення, яке дійсно приживеться і буде ефективно працювати у вітчизняних соціокультурних та правових реаліях.

Постановка мети. Метою цієї статті є дослідження застосування практики Європейського суду з прав людини при вирішенні господарських спорів як однієї із умов ефективності правосуддя з урахуванням змін у законодавстві та процесів реформування судочинства України, що представляється важливим як з погляду теорії права, так і з погляду судової практики.

Виклад основного матеріалу. Однією з міжнародних організацій, яка впливає на механізм розгляду господарських спорів в системі українських господарських судів, є Європейський суд з прав людини. Діяльність цього суду має теоретичне та практичне значення [1, с. 79].

Європейський Суд з прав людини був заснований в 1959 р. відповідно до Конвенції про захист прав людини та основних свобод (1950 р.) (далі – Конвенція) для забезпечення дотримання державами-учасниками їхніх зобов'язань. Юрисдикція Суду відповідно до положень ст. 32 Конвенції поширюється на всі питання, що стосуються роз'яснення та використання Конвенції і протоколів, справи розглядаються Судом згідно зі ст. 33 (міждержавні справи), 34 (індивідуальні справи) та 47 (консультативні висновки за запитом Комітету Міністрів) Конвенції. У разі виникнення спору щодо юрисдикції Суду він самостійно вирішує це питання [2, с. 24].

Природа Європейського суду з прав людини як судового органу має подвійний характер: здійснення індивідуального контролю у разі винесення рішень про порушення того чи того права державою-учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; вироблення принципів та стандартів прав людини, які будуть мати євроінтеграційний характер. Рішення Європейського суду

з прав людини мають особливий характер, тому що впливають не тільки на універсальні міжнародні стандарти судочинства, а й на формування національних стандартів.

Національні системи європейських держав, які підписали Конвенцію, визнали пряму дію рішень Європейського суду з прав людини, що є за суттю унікальним явищем. Варто зазначити, що в деяких державах саме найвищі судові органи – Конституційні суди або Верховні Суди – мають найбільший вплив щодо усунення причин або наслідків, які призвели до порушення прав людини у конкретній ситуації, яка згодом стала предметом рішення Європейського суду з прав людини.

Існують різні думки стосовно застосування практики Європейського суду з прав людини при розгляді спорів в українських судах, особливо в умовах прийняття Верховною Радою України Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», де зазначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та практику Європейського суду як джерело права. Деякий час норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та Протоколи до неї застосовувалися виключно до людини як до фізичної особи. Але в умовах інтеграції законодавства, розвитку господарських (економічних) відносин норми Конвенції набувають значення й для інших осіб, зокрема для фізичних осіб-підприємців та юридичних осіб.

Якщо проаналізувати використання принципів, які складають європейський стандарт господарськими судами в обґрунтуванні ухвалених ними судових актів, то можна зробити висновок, що свої рішення вони обґрунтовують й на підставі норм Конвенції, а також з посиланням на вже ухвалені рішення Європейського суду.

Наприклад, в ухвалі про повернення позовної заяви господарський суд Запорізької області від 20.07.2016 р. по справі № 908/1885/16 зазначає, що згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 р. кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Крім того, підкреслюється, що згідно з практикою Європейського суду з прав людини, яка є джерелом права, право на справедливий суд охоплює не лише стадію розгляду справи по суті, але також дотримання всіх процедур, що передбачені національним законодавством і повинні відбуватися до порушення провадження у справі [3]. Господарський суд Вінницької області в обґрунтування своєї позиції, крім посилання на норми національного законодавства, також посилається на норми Конвенції та рішення Європейського суду з прав людини у справах «Пелевін проти України» від 20.05.2010 р., «Мала проти України» від 03.07.2014 р., «Жук

проти України» від 21.10.2010 р. [4]. Також такий погляд в обґрунтуванні своїх позицій має й господарський суд Сумської області, який посиляється на рішення Європейського суду з прав людини у справах «Салов проти України» від 06.09.2005 р., «Надточій проти України» від 15.05.2008 р. [5].

Тобто з аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень можна зробити висновок, що збільшується кількість судових актів, в яких містяться положення застосування господарськими судами практики Європейського суду під час вирішення справ або прийняття процесуальних рішень.

Судова практика Європейського суду з прав людини визнається об'єктивним критерієм оцінки правової системи кожної держави-учасниці Конвенції. Водночас вона є унікальним інструментарієм імплементації в національне законодавство, судову та адміністративну практику міжнародних стандартів захисту прав людини [6, с. 64].

Т. О. Анцупова зазначає, що існують окремі проблеми, які мають бути вирішені, а саме: рішення Європейського суду з прав людини не мають систематизованого характеру; відсутнє визначення поняття «практика Європейського суду з прав людини»; законодавство містить двояке тлумачення щодо того, яка практика є джерелом права – тільки проти України або взагалі вся практика [7].

Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» під рішеннями цього Суду розуміє рішення у справах проти України, а саме: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України. До практики Європейського суду з прав людини, яка визнається джерелом права, ст. 1 вказаного Закону віднесено практику Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини [8].

У своєму інформаційному листі Вищий господарський суд України від 22.04.2016 р. № 01-06/1444/16 зазначає, що з огляду на необхідність у подальшій всебічній імплементації практики Європейського суду з прав людини господарським судам у здійсненні судочинства зі справ, віднесених до їхньої підвідомчості, треба застосовувати судові рішення та ухвали Суду з будь-якої справи, що перебувала в його провадженні.

Тобто аналіз практики діяльності господарських судів надає можливість зробити висновок, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і практика Європейського суду з прав людини активно застосовуються у процесі вирішення господарських спорів.

Рішення Європейського суду з прав людини по конкретній справі в силу самої Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод обов'язкові лише для держави-відповідача, але інші держави-учасниці, можуть добровільно приймати їх до уваги при коригуванні національного законодавства і правозастосовчої практики задля уникнення ризику порушення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

В. Буткевич підкреслює, що в Україні рішення Європейського суду з прав людини, які прийняті у справах проти інших країн-членів Ради Європи і сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не застосовуються і законодавцем не враховуються, що суттєво збіднює практику Європейського суду з прав людини, яка визнається джерелом права України [9, с. 55].

Вищі судові інстанції повинні мати чітку позицію та відігравати провідну роль стосовно запобігання порушень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, тому що обізнаність суддів щодо судової практики Європейського суду з прав людини буде однією з гарантій ефективного та справедливого правосуддя у вирішенні господарських спорів [10, с. 46–51].

Практика Європейського суду з прав людини розглядається як джерело права в Україні, під якою треба розуміти сукупність судових рішень з тих або тих питань, що використовуються при розгляді справ у господарських судах.

Застосування практики Європейського суду з прав людини спрямовано на підтримання авторитету господарського судочинства як ефективної та справедливої системи правосуддя, що відповідає міжнародним стандартам.

Європейський суд з прав людини є однією з провідних міжнародних судових установ, діяльність якої спрямовано на захист прав людини. Крім того, своєю діяльністю (ухваленими рішеннями) Європейський суд з прав людини впливає на розвиток національного законодавства та практичне застосування європейських стандартів при ухваленні рішень національними судами.

Висновки. На підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що в сучасний період законодавчі та судові органи спрямовують свою діяльність на уніфікацію з європейськими положеннями. Європейський суд з прав людини встановлює певні загальні стандарти через практику вирішення спорів, зокрема господарських, та як наслідок, сприяє гармонізації національного законодавства.

При вирішенні господарських спорів суди частіше стали застосовувати судовий прецедент, тобто можна констатувати початок розвитку національного законодавства під впливом положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та судових актів Європейського суду з прав людини. Судові акти Європейського суду з прав людини є офіційною формою тлумачення норм Конвенції, яка є частиною українського законодавства, а отже, джерелом правозастосування. Тобто, аналіз розвитку не тільки правозастосовних актів, а також всієї право-

вої системи вказує на початок застосування нового виду джерел права в Україні – судового прецеденту.

Список використаних джерел

1. Міжнародне судочинство / за заг. ред. акад. НАН України Ю. Шемшушенка. Київ: ТОВ «Видавництво „Юридична думка”», 2009. 260 с.
2. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. Київ: Алерта, 2013. 368 с.
3. Ухвала про повернення позовної заяви: прийнята господарським судом Запорізької області від 20.07.2016 по справі № 908/1885/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59079111>
4. Ухвала про повернення позовної заяви: прийнята господарським судом Вінницької області від 12 липня 2016 р. по справі № 902/460/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58984893>
5. Ухвала про повернення позовної заяви прийнята господарським судом Сумської області від 07.11.2016 р. по справі № 920/1084/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62540720>
6. Онопенко В. Механізм захисту прав людини в Україні потребує істотного удосконалення: (виступ на Міжнародній конференції). *Право України*. 2011. № 7. С. 64–68.
7. Анцупова Т. О. Колізії в законодавстві України щодо виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини. *Європейські студії і право*. 2010. № 2. URL: <http://www.europa.org.ua>
8. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
9. Буткевич В. Якість закону і питання ефективності застосування рішень Європейського суду з прав людини судами України. *Право України*. 2011. № 7. С. 48–63.
10. Колісник О. В. Удосконалення здійснення судочинства в Україні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук, праць: Правознавство*. Чернівці, 2008. Вип. 474. С. 46–51.

References

1. Mizhnarodne sudochynstvo. (2009) / za zah. red. akad. NAN Ukrainy Yu. Shemshushenka. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo „Iurydychna dumka”», 260 s.
2. Dudash T. I. (2013). Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: navch.-prakt. posib. Kyiv: Alerta, 368 s.
3. Ukhvala pro povernennia pozovnoi zaiavy: pryiniata hospodarskym sudom Zaporizkoi oblasti vid 20.07.2016 r. po spravi № 908/1885/16. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59079111>
4. Ukhvala pro povernennia pozovnoi zaiavy: pryiniata hospodarskym sudom Vinnytskoi oblasti vid 12 lypnia 2016 r. po spravi № 902/460/16. *Yedyni derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58984893>

5. Ukhvala pro povernennia pozovnoi zaiavy: pryiniata hospodarskym sudom Sumskoi oblasti vid 07.11.2016 r. po spravi № 920/1084/16. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/62540720>
6. Onopenko V. (2011). Mekhanizm zakhystu prav liudyny v Ukraini potrebuie istotnoho udoskonalennia: (vystup na Mizhnarodnii konferentsii). *Pravo Ukrainy*. 7, 64–68.
7. Antsupova T. O. (2010). Kolizii v zakonodavstvi Ukrainy shchodo vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Yevropeiski studii i pravo*. № 2. URL: <http://www.europa.org.ua>
8. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 23 liutoho 2006 r. № 3477-IV. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15>
9. Butkevych V. (2011). Yakist zakonu i pytannia efektyvnosti zastosuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny sudamy Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 7, 48–63.
10. Kolisnyk O. V. (2008). Udoskonalennia zdiisnennia sudochynstva v Ukraini v konteksti praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Zbirnyk nauk, prats: Pravo navstvo*. Chernivtsi. 474, 46–51.

Nikolenko Liudmyla. Application of the case law of the European Court of Human Rights in economic litigation

The article analyzes the application of the case law of the European Court of Human Rights in economic litigation. The need to apply European and world standards in Ukrainian legislation, as well as to use in Ukraine the provisions that have existed for some time in European legislation, is one of the important steps to achieve the efficiency of the judiciary.

The author writes that the nature of the European Court of Human Rights as a court is twofold: individual control in the case of decisions on violations of a right by a state party to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms; development of human rights principles and standards that will have a European integration character. Decisions of the European Court of Human Rights are special because they affect not only universal international judicial standards, but also the formation of national standards. The case law of the European Court of Human Rights is considered as a source of law in Ukraine, which should be understood as a set of court decisions on certain issues used in cases in economic courts. The application of the case law of the European Court of Human Rights is aimed at maintaining the authority of economic justice as an efficient and fair system of justice that meets international standards.

It is noted that in resolving commercial disputes, courts have become more likely to apply judicial precedent, ie it is possible to state the beginning of the development of national legislation under the influence of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and judicial acts of the European Court of

Human Rights. Judicial acts of the European Court of Human Rights are an official form of interpretation of the provisions of the Convention, which is part of Ukrainian law, and thus a source of law enforcement. That is, the analysis of the development not only of law enforcement acts, but also of the entire legal system indicates the beginning of the use of a new type of sources of law in Ukraine - judicial precedent.

Keywords: European Court of Human Rights, economic justice, judicial practice, economic disputes, court decision, precedent.